

Pròleg

José A. Ferrer Benimeli
Universitat de Saragossa

En història, els aniversaris i les commemoracions tenen la seua importància perquè serveixen de recordatori, però també d'excusa per a tornar sobre determinats fets per a revisar-los històricament i actualitzar-los acadèmicament. L'any 2017 ens ha portat a la memòria, entre moltes altres històries –incloent-hi els 500 anys de la Reforma protestant de Luter–, aquella expulsió decretada per Carles III fa 250 anys, quan, el 1767, va decidir foragitar de tots els seus regnes metropolitans i d'ultramar els jesuïtes, que alguns anys més tard, el 1773, gràcies a l'obstinació, l'interès i la constància política i diplomàtica del monarca, serien, al seu torn, dissolts i extingits en l'àmbit eclesial pel papa Climent XIV.

Si en el primer cas afectava més de cinc mil persones, en el segon pujaven a vint-i-tres mil. Al marge de les repercussions socials, culturals, educatives, polítiques i econòmiques que aquestes decisions van tenir, hi ha un altre aspecte que hui dia ha començat a interessar als historiadors de manera particular, i és l'humà: la tragèdia personal i col·lectiva d'uns homes de religió que van viure aquesta dura experiència, la qual no havia cridat l'atenció de la major part dels historiadors, però que des de fa pocs anys s'ha convertit en el centre d'alguns

estudis i investigacions. Un d'aquests pioners és el director d'aquesta obra i autor d'una extraordinària tesi doctoral sobre els jesuïtes valencians bandejats per Carles III i el seu llarg exili italià, que hui, a manera d'apèndix col·lectiu i amb la col·laboració d'experts en la història de la Companyia, ens ofereix en *Jesuïtes valencians: De l'esplendor Borja a l'ocàs Borbó*.

Com en tots els treballs de recerca portats amb interès i il·lusió, Francesc-Joan Monjo s'ha identificat de tal manera amb l'objecte d'estudi i amb els seus protagonistes que ha esdevingut una espècie de portaveu i divulgador d'un aspecte polèmic de la història i que encara actualment suscita controvèrsia i posicions enfrontades, però en el qual –al marge d'ideologies, opcions acadèmiques i fins i tot actituds personals– persisteix, per damunt del factor estrictament institucional, un aspecte tan humà i personal com és la tragèdia que viu tot desplaçat, bandejat o exiliat que és desproveït de sa casa, dels seus béns i de la seua pàtria.

Hui dia, a la vista del que ocorre al Mediterrani, potser estem més sensibilitzats per a mirar amb uns altres ulls fets que s'esdevingueren en èpoques i segles de la nostra història passada. L'esperit crític i imparcial que la

distància en el temps i una informació més completa proporcionen ens permet analitzar millor i redescobrir fets tan llunyans com presents en la seua crua actualitat.

I per a aquesta tasca de revisió, l'editor d'aquest llibre ha recorregut a alguns dels seus estudis i monografies, però també a la col·laboració d'experts en la qüestió jesuïta procedents de les universitats de Comillas, Valladolid, Extremadura, València, Politècnica de València, Gregoriana de Roma i Foggia, i especialment a l'equip que des de la Universitat d'Alacant investiga des de fa anys tot el que té relació amb els jesuïtes expulsats.

Tanmateix, l'expulsió, l'extinció i la restauració són només tres aspectes d'una visió més àmplia, que en aquest llibre té com a base la Companyia de Jesús al País Valencià en els temps moderns des de la incorporació de Francesc de Borja a l'aventura jesuïtica. I no hem d'oblidar el singular protagonisme de la Companyia en l'evangelització dels

moriscos i, especialment, en l'educació i el sistema particular jesuític, com també en les devocions i missions populars implantades pels jesuïtes.

El canvi de dinastia i la guerra de Successió van tenir repercussions en els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, tant en el jesuïtisme com en l'anti-jesuïtisme, que es va incrementar amb els anomenats «ministres il·lustrats» i la seua política valenciana, espanyola i europea. El resultat seria l'expulsió i l'extinció per iniciativa i obra d'un Borbó, si bé més tard serien restaurats per un altre Borbó. I com a testimoni silenciós del que va passar al País Valencià, el patrimoni monumental de la Companyia de Jesús, amb els seus avatars, pèrdues i repartiments, tanca aquest llibre que amb especial sensibilitat i encert ha dirigit Francesc Monjo.

En resum, una obra diversa en els seus plantejaments i autors, però centrada en una única línia argumental entorn d'una visió nova i diferent de la tradicional història dels jesuïtes.

Introducció

Francesc-Joan Monjo i Dalmau
Universitat d'Alacant

Com a historiador m'il·lusiona poder acostar a la societat, a un públic ampli i divers, una mínima part de la immensa història d'un orde que arribà a ser el més poderós i influent de l'Església catòlica: la Companyia de Jesús. Un institut religiós on els valencians hem tingut personatges molt importants, com, per exemple, Francesc de Borja, IV duc de Gandia, que abandonà un dels senyoriis més importants del regne de València per servir Déu en un orde religiós nou i diferent, del qual arribà a ser general, i que anys més tard seria proclamat sant per l'Església. O l'enciclopèdic Joan Andrés i Morell, un dels grans creadors de la cultura setcentista.

He volgut titular el llibre *Jesuïtes valencians: De l'esplendor Borja a l'ocàs Borbó* perquè l'impuls del prepòsit general Borja a la Companyia fou decisiu, i perquè la decadència de l'orde jesuïta arribaria amb el regnat de Carles III, de la casa de Borbó. Per a aquest treball, que abasta vora tres-cents anys de la història de la Companyia, he comptat amb especialistes de primer ordre, compromesos també amb la divulgació científica com a camí del coneixement en la nostra societat.

La Companyia de Jesús, nascuda en el segle XVI i amb un tarannà modern, no solament trencà els esquemes dels tradicionals ordes religiosos, sinó que també

va créixer de forma vertiginosa i va saber imprimir el seu caràcter a l'Església de l'època de la Reforma catòlica. Des del mateix moment de la fundació de l'orde ignasià, els atacs i les defenses han estat ben presents al llarg de la seua història. I és que, si els jesuïtes van saber guanyar-se importants simpaties, també van despertar odís i recels en altres ordes religiosos, en alguns membres de la jerarquia eclesiàstica i en els ministres reformadors i regalistes del període de la Il·lustració. Per als enemics de la Companyia, els jesuïtes, a més de ser considerats perillosos, intrigants, incòmodes, posseïdors d'una ambigüitat conscientment calculada i presentats com «fariseus hipòcrites», eren vistos com autèntics dimonis amagats darrere d'una sotana.

Els jesuïtes, a més de participar en les controvèrsies teològiques i morals de l'època, també van saber apropar-se al poder i influir en la presa de decisions polítiques i religioses, amb mètodes i formes que no agradaren ni a polítics reformadors (els anomenats «il·lustrats») ni a bisbes regalistes o filojansenistes. Això, juntament amb la seua fidelitat al pontífex i per ser excessivament influents en la societat, en la política, en l'educació i en la religió, vindria a explicar la ruïna de l'institut ignasià. Amb la caiguda del darrer confessor reial jesuïta el 1755 (el

pare Francisco Rávago va tindre molt de poder polític per la seua influència sobre la consciència de Ferran VI), els regulars de la Companyia, ara totalment desarmats, es van convertir en víctimes propiciatòries dels objectius del regalisme. Acusats (falsament) d'instigar a la violència contra Carles III, aquest, atemorit i potser molt ressentit, va decidir expulsar-los dels seus dominis (els regnes hispànics peninsulars i els territoris d'ultramar: Amèrica i Filipines) amb urgència i per sorpresa, i el papa Climent XIV cediria a les exigències de les potències catòliques que li demanaven que acabara, d'una vegada i per sempre, amb la Companyia de Jesús.

A la matinada del 3 d'abril del 1767, els regulars ignasians van ser detinguts sobtadament mentre dormien en les seues cases. Considerats reus d'estat, els jesuïtes de la província d'Aragó –que comprenia el principat de Catalunya i els regnes de València, Aragó i Mallorca– van ser condemnats a l'exili, primer a Bunifazzu (Còrsega) i després a Ferrara (Itàlia). Com bé escriví el P. Ignasi Casanovas, «per aquell decret de 1767, en un sol dia són llançats a l'exili milers de professionals de la cultura, i entre ells la màxima part dels mestres de l'ensenyament secundari». Les corts borbòniques, no prou satisfetes amb l'expulsió, van mamprendre un atac mancomunat contra l'orde: l'objectiu era arrancar del papa la supressió universal de l'institut ignasià. Quan el 21 de juliol del 1773 Climent XIV signà, finalment, el breu d'extinció de la Companyia, als regulars proscrius, i ara suprimits, els esperava una vida trista i miserable.

Malgrat aquesta persecució, alguns van triomfar culturalment. Els jesuïtes catalans, que havien pertangut al cercle de Josep Finestres a la Universitat de

Cervera, i els valencians, tant del col·legi de Sant Pau com de la Universitat de Gandia, que s'havien relacionat amb el cercle de l'erudit Gregori Maians, van irrompre amb força creativa en l'ambient cultural de la Itàlia setcentista i estigueren oberts als nous corrents del pensament europeu. D'aquest grup de religiosos valencians caldria destacar el ja esmentat Joan Andrés i Morell, una de les figures més excel·lents –si no la més rellevant– de la cultura hispanoitaliana en l'època il·lustrada. Un intel·lectual de reconegut prestigi a tot Europa per la seua extensa obra de caràcter enciclopèdic, antiescolàstic, empirista i crític.

A principis del segle XIX, amb les civalles que quedaven de l'orde jesuïta, per decisió d'un altre papa (Pius VII) i per interessos d'un altre rei (Ferran VII), l'antiga Companyia seria restaurada, primer, i restablida en els territoris hispànics, després.

La Companyia de Jesús torna a estar d'actualitat, després que l'any 2013 els cardenals van elegir successor de sant Pere Jorge Mario Bergoglio, el primer pontífex jesuïta de la història. Si el papa Francesc, un home pastoralment molt avançat, és estimat pels sectors progressistes de l'Església catòlica, és també molt criticat per la jerarquia i pel clergat més hostil als canvis de caire aperturista i per moviments integristes de la institució, que han creat, fins i tot, un corrent d'oposició (format per alguns cardenals i altres membres de l'episcopat que volen mantindre els privilegis tradicionals) a les reformes del govern de Francesc. Així, tant l'admiració com els odis i els recels tornen a repetir-se, aquesta vegada envers un fill espiritual (i important) d'Ignasi de Loiola: Jorge Mario Bergoglio, el papa Francesc.